

שינוי השם של "עשרת הדברים"

Author(s): מאיר גרובר

Source:

Beit Mikra: Journal for the Study of the Bible and Its World /

בית מקרא: כתב-עת לחקר המקרא ועולמו

כרך חוברת א (תשרי-כסלו תשמ"ב), pp. 16-21

Published by: Bialik Institute, Jerusalem / מוסד ביאליק, ירושלים

Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/23504347>

Accessed: 23-02-2020 07:20 UTC

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <https://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

JSTOR

<https://www.jstor.org>

Bialik Institute, Jerusalem / מוסד ביאליק, ירושלים is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Beit Mikra: Journal for the Study of the Bible and Its World* / בית מקרא: כתב-עת לחקר המקרא ועולמו.

שינוי השם של "עשרת הדברים"

מאת

מאיר גרובר

המונח "עשרת הדברים" מופיע שלוש פעמים במקרא: בשמות ל"ד, כח; בדברים ד', יג; ובדברים י', ד. בעוד שיש ספק גדול מהי כוונת המונח "עשרת הדברים" בשמות ל"ד, כח¹, אין שום ספק שהמונח "עשרת הדברים" בדברים ד', יג ובדברים י', ד הוא השם הכולל לקובץ החוקים הנמצא בשמות כ', ב-יז ובדברים ה', ו-כא². אותו הקובץ נקרא "עשרת הדברים" גם במשנה מס' תמיד, פ"ה, מ"א.

אמר להם הממונה, "ברכו ברכה אחת", והן ברכו. קראו עשרת הדברים, שמע, והיה אם שמוע, ויאמר. ברכו את העם שלש ברכות: אמת ויציב, ועבודה, וברכת כהנים. ובשבת מוסיפין ברכה אחת למשמר היוצא.

המונח "עשרת הדברים" מופיע רק במקרא ובמשנה. במקורות התלמודיים שאחרי משנה בא במקומו המונח "עשרת הדברות" (או "עשר דברות"). כבר בתוספתא³ המונח "עשרת הדברים" אינו מצוי, ומוצאים במקומו ארבע פעמים את המונח "דברות". בכל אחת מארבע הפעמים הכוונה לעשרת הדברות⁴. וכן אנו מוצאים

1 כמה חוקרים טוענים שהמונח "עשרת הדברים" בשמות ל"ד, כח מרמז על עשר המצוות הכלולות בשמות כ"ח, יד-כו. ראה לאחרונה M. Cazelles, "Ten Commandments", *IDB, Supplementary Volume* (Nashville, 1976), p. 876a S.R. Driver, *The Book of Exodus*, Cambridge; ועיין: J. Wellhausen, *Die Composition des Hexateuchs und der historischen Bücher des alten Testaments* (3. Auflage; Berlin, 1899), ss. 328-335; Brevard S. Childs, *The Book of Exodus*: ראה: S.R. Driver, *The Book of Exodus*, p. 374. Eduard Nielsen, *The Ten Commandments in New Perspective*, Studies in Biblical Theology, second series, vol. 7 (London, 1968), p. 30 טוען שהמונח "עשרת הדברים" בשמות ל"ד, כח מקורי שם ושהוא מרמז על עשרת הדברות שבשמות כ'.

2 ראה: S.R. Driver, *A Critical and Exegetical Commentary on Deuteronomy*, ICC (New York, 1895), p. 68

3 שקלים ב', י"ח; סוטה יג, א; בבא קמא ו, ח (פעמיים).

4 בספרא דבי רב שהוא ספר תורת כהנים מהדורת אייזיק הרש וייס, דף ג, עמ' ד מופיע פעמיים הביטוי המיוחד, "דברות הר סיני".

שבמכילתא וספרי ותלמוד בבלי שהמונח "עשר דברות"⁵ או "עשרת הדברות"⁶ בא במקום הביטוי "עשרת הדברים" המופיע במקרא ובמשנה. וכן בתלמוד בבלי מס' ברכות, י"ב, ע"א וכן בירוש' ברכות פ"א, ה"ה גורסים "עשרת הדברות", ולא "עשרת הדברים"⁷.

מתעוררות שתי שאלות: (א) למה בא שינוי השם מ"עשרת הדברים" ל"עשר(ת) הדברות"? (ב) מה הן המשמעויות של שני השמות השונים זה מזה? אנו מוצאים שבכל המקורות בחמשה חומשי תורה אחת המשמעויות של המלה "דבר" היא "מצוה". כך למשל, בדברים ט"ו, ב כתוב "וזה דבר השמטה" ופירושו זאת תורת השמטה, דהיינו, זאת מצות השמטה. ודומה לו מה שכתוב בדברים י"ט, ד "וזה דבר הרוצח" שפירושו זאת תורת הרוצח, דהיינו, זאת המצוה עליך לקיים בנוגע לרוצח. ובכן בספר דברים "וזה דבר" מקביל ל"זאת תורת" של ס"כ. גם בס"י מופיעה המלה "דבר" במשמעות "מצוה". למשל, בשמות י"ב, כד כתוב, "ושמרתם את הדבר הזה לחק־לך ולבניך עד־עולם". ופירושו שמרו את המצוה הזאת. . . . ואנו מוצאים גם בס"כ את המלה "דבר" במשמעות "תורה" או "מצוה" בביטוי החוזר "וזה הדבר אשר צוה ה' "⁸, ופירושו וזאת המצוה אשר צוה ה'. וכמו שמופיעה המלה "דבר" במשמעות "מצוה" במקורות D, P, J כך מופיע המונח "דברים" במשמעות "מצוה" בס"א (E). למשל, בשמות כ"ד, ג–ד כתוב, "ויבא משה ויספר לעם את כל־דברי ה' ואת כל־המשפטים ויען כל־העם קול אחד ויאמרו כל־הדברים אשר־דבר ה' נעשה ויכתב משה את כל־דברי ה' . . .". כאן מופיע שלוש פעמים הביטוי "דברים" במשמעות "מצוות". נראה לי זאת המשמעות של המלה "דברים" גם בשמות כ', א (E) בהקדמה לעשרת הדברות. שם נאמר: "וידבר אלהים את כל־הדברים האלה לאמר". וכמו ששמות כ', א הוא הקדמה לעשרת הדברות המכנה אותם "דברים"

5 ספרי דברים מהדורת פינקלשטיין (ברלין, ת"ש), עמ' 61, 63; בבלי שבועות, ל"ט, ע"א.
6 ספרי במדבר מהדורת חיים שאול הורוביץ (לייפציג, תרע"ד), עמ' 116; ספרי דברים מהדורת פינקלשטיין, עמ' 203; 355; מכילתא דרבי ישמעאל מהדורת האראוויטץ־רבין (מהדורה ב; ירושלים, תש"ך), עמ' 143, 157, 215, 218, 233, 234, 237; בבלי ברכות, ה', ע"א; י"ב, ע"א; שבת, פ"ו, ע"א; יומא, א' ע"א–ב; ד', ע"ב; נ"ג, ע"ב; ראש השנה, ל"ב, ע"א; מגילה, כ"א, ע"א; תענית, כ"ה, ע"ב.

7 בכתב יד מינכען של הבבלי הגירסה "עשרת הדברים". התופעה שבמקרא ובמשנה משתמשים בביטוי העתיק "עשרת הדברים" בעוד שבספרי ומכילתא משתמשים בביטוי החדש "עשרת הדברות" הנמצא בתלמודים עוד הוכחה ספרי המדרש מכילתא וספרי מאוחרים מן המשנה. לשאלת היחס הכרונולוגי בין המשנה לבין ספרי מדרש הלכה ראה Ben-Zion Wacholder, "The Date of the Mekilta de-Rabbi Ishmael," HUCA 39 (1968): 117–44; Jacob Neusner, A History of the Mishnaic Law of Purities, pt. 7, Studies in Judaism in Late Antiquity, vol. 6 (Leiden, 1975), pp. 1–9.

8 שמות ט"ז, טז, לב, ל"ה, ד; ויקרא ח', ה; ט', ו; י"ז, ב; במדבר ל', ב; ל"ו, ו.

דהיינו מצוות כך דברים ה', יט הוא דברי סיום לעשרת הדברות. ושם נאמר על עשרת הדברות, "את הדברים האלה דבר ה' . . .". ופירושו את המצוות האלה צוה ה'. וכן גם ב"שמע" בדברים ו', ו אין "הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום" אלא "המצוות האלה". וכדומה, "אלה דברי הברית" בדברים כ"ח, סט פירושו אלה המצוות השייכות לברית. בוודאי שחז"ל הבינו יפה שאין "עשרת הדברים" אלא "עשר המצוות" ("the ten commandments") כי גם במשנה מופיעה המלה "דברים" במשמעות "מצוות". כך מצוות ה' נקראות במשנה "דברי תורה"⁹ דהיינו "מצוות תורת ה'" בעוד שתקנות הסופרים נקראות "דברי סופרים"¹⁰ דהיינו "מצוות שנצטוו ע"י הסופרים".

מכיוון שהמונח "עשרת הדברים" פירושו "עשר המצוות" בצדק ישו קורא למצוות אלה בשם המצוות בה"א הידיעה (*af' eutolai*): "ואתה ידעת את המצוות: לא תרצח לא תנאף ולא תגנב לא תענה עד שקר לא תעשק כבד את אביך ואת אמך"¹¹.

נדמה שבכינוי זה "המצוות" מתכוון ישו לומר שרק אלו לבדן מצוות ה'. והמסורת הזאת מאשרת את המסורת התלמודית שלפיה ביטלו את קריאת עשרת הדברות מסדר תפילת שחרית של בית הכנסת "מפני תרעומת המינין"¹², דהיינו הטענה של הנוצרים¹³ שטענו "אלו לבדן ניתנו לו למשה מסיני"¹⁴. כנראה שהנוצרים ראו בכינוי "עשרת הדברים" שפירושו "עשר המצוות" חיזוק לטענתם שאלו לבדן ניתנו לו למשה מסיני.

ובכן נראה לי שחז"ל שינו את השם של "עשרת הדברים" ל"עשרת הדברות" כדי שלא יעלה על הדעת ש"אלו לבדן ניתנו לו למשה מסיני". הרי היהדות התלמודית טענה שיש עוד הרבה מצוות שניתנו מן השמים. ועל פי הדעה הזאת טען ר' סמלאי

9 סנהדרין, פ"א, מ"ג; פרה, פ"א, מ"ד; ידים, פ"ג, מ"ב.

10 ערלה, פ"ג, מ"ט; יבמות, פ"ב, מ"ד; פ"ט, מ"ג; סנהדרין, פ"א, מ"ג; פרה, פ"א, מ"ה-ו;

טהרות, פ"ד, מ"ז ומ"א; ידים, פ"ג, מ"ב.

11 ברית החדשה, מרקוס י', יט בתרגום של יצחק זאליקנסאן; וראה גם כן מתתיהו י"ט, יז-יט;

לוקוס, י"ח, כ. על היחס בין דברי ישו כאן לבין הנוסחאות השונות של עשרת הדברות בעברית וביוונית עיין: W.F. Albright and C.S. Mann, *Matthew* (Anchor Bible; Garden City, N.Y., 1971), pp.

18-19, 231-32 apud Mk.

12 בבלי ברכות, י"ב, ע"א.

13 Geza Vermes, "The Decalogue and the Minim", in Geza Vermes, *Post-Biblical Jewish Studies*, Studies in Judaism in Late Antiquity, ed. Jacob Neusner, vol. 8 Leiden,)

(1975, pp. 169-177) טוען שאותם המינין שבגללם ביטלו קריאת עשרת הדברות בבית הכנסת אינם נוצרים אלא הלניסטים (מתיוונים); אבל השווה את המקורות הנוכריים שם בעמ' 175, הערה 32.

14 ירוש' ברכות, פ"א, ה"ה, Vermes, עמ' 175 מודה שבמאה הרביעית "מין" פירושו "נוצרי"; והרי דברי ר' מתנה רב שמואל בר נחמני כאן נאמרו במאה הרביעית!

כבר במאה השלישית שהתורה כוללת תרי"ג מצוות, שס"ה כנגד ימות החמה ורמ"ח כנגד אברי האדם.¹⁵

אם "עשרת הדברות" פירושו "עשר המצוות" ואם ברור שחז"ל התנגדו בחריפות לדעת הנוצרים שלפיה עשר המצוות הן הן מצוות האלהים, מה פירושו של הביטוי "עשרת הדברות" שחז"ל בחרו בו אחרי חתימת המשנה ככינוי לאותו הקובץ הנמצא בשמות כ' ובדברים ה' ושידוע במקרא ובמשנה בשם "עשרת הדברים"?

אין "דברות" אלא הרבים של "דבר", שם המופיע במקרא אך ורק בירמיהו ה', יג.¹⁶ הצורה "דברות" חייבת להיות הרבים של "דיבר" מכיוון הצורה "דברה" איננה קיימת¹⁷ ומכיוון שצורת הרבים של "דבור" היא "דבורות", צורה הנמצאת בתלמוד בבלי בבא בתרא ח', ע"א.⁸ שם נאמר שלפי דברי רב יוסף "ישא מדברותיך" (דברים פירושו לישא וליתן מדברותיך, דהיינו לעסוק בדברי תורה ה').

בספר ירמיהו ה', יג כתוב "והנביאים יהיו לרוח והדבר אין בהם כה יעשה להם". כאן "כה יעשה להם" לשון קללה.¹⁹ ירמיהו המדבר כאן בשם ה' מקלל את נביאי השקר על אשר "כחשו בה" (ה', יב), והוא אומר שענשם יהיה ש"יהיו לרוח", ופירושו שיאבדו. וירמיהו אומר שנביאי השקר ראויים להיענש כי אמרו "לוא תבוא עלינו רעה וחרב ורעב לוא נראה" (שם), "ו (=בעוד ש) הדבר אין בהם" (שם), ופירושו: שלא היה בם גילוי דעת אלהים אלא שבדו מלבם את דבריהם. מכאן אנו למדים ש"דיבר" פירושו גילוי דעת אלהים לנביא, או במלים אחרות, חווייה נבואית. אנו מוצאים את המלה "דיבר, הדיבר" דווקא במשמעות זו של גילוי אלהים, חווייה נבואית, בכמה מקומות בספרות התלמודית:

"וידבר ה' אל משה לאמר עשה לך שתי חצוצרות כסף" (במדבר י', א-ב).
למה נאמרה פרשה זו? לפי שהוא אומר, "על פי ה' יחנו ועל פי ה' יסעו"
(במדבר ט', כג). שומע אני הואיל ונוסעים על פי הדיבר וחונים על פי הדיבר לא יהיו צריכים חצוצרות. ת"ל "עשה לך שתי חצוצרות כסף". מגיד הכתוב שאף על פי שנוסעים על פי ה' צריכים היו חצוצרות.²⁰

15 בבלי מכות, כ"ג, ע"ב.

16 לפי אברהם אבן-שושן, המילון החדש (ז' כרכים; ירושלים, תשכ"ו-תש"ל), כך א, עמ' 394 הרבים של "דיבר" "דיברות". השם "דבר" דומה מבחינה דקדוקית לשם קטר בירמיהו מ"ד, כא ולשם שלם בדברים ל"ב, לה; ראה GKC סימן 52°; ICC; S.R. Driver, *Deuteronomy* (3d ed.; 1902), p. 374. מכיוון שהשמות האלה המופיעים אך ורק פעם אחת בכל המקרא כולו אינם מופיעים אלא ביחיד במקרא, אי אפשר לדעת מה הן צורות הרבים של השמות האלה בעברית מקראית.

17 מ. ד. קאסוטו, "דברות, עשרת הדברות", אנציקלופדיה מקראית, כך ב, עמ' 590.

18 פרופ' נחום סרנה העיר לי זאת במכתב פרטי 14 ספטמבר 1978.

19 השווה רות א', יז "כה יעשה ה' לי...". וראה Edward F. Campbell, Jr., *Ruth*, (Anchor Bible, vol. 7; Garden City, N.Y., 1975), p. 74.

20 ספרי במדבר, עמ' 67, שורות 13-17.

"יבוננהו" ²¹ (דברים ל"ב, י): בעשרת הדברות. מלמד שכשהיה הדיבר יוצא מפי הקב"ה היו ישראל רואים אתו ומשכילים בו ויודעים כמה מדרש יש בו וכמה הלכה יש בו וכמה קלים וחמורים יש בו וכמה גזירות שוות יש בו ²². "ויאמר ה' אל משה ואל אהרן בארץ מצרים לאמר" (שמות י"ב, א). שומע אני שהיה בדיבר למשה ולאחריו. כשהוא אומר:

"ויהי ביום דבר ה' אל משה בארץ מצרים" (שמות ו', כו) למשה היה הדבר ולא לאהרן. א"כ מה תלמוד לומר "אל משה ואל אהרן" (שמות י"ב, א)? אלא מלמד שכשם שהיה משה כלל לדברות כך היה אהרן כלל לדברות ²³. וכאן אנו גם כן רואים היטב ש"דבר" הוא היחיד של "דברות". לעתים קרובות בספרות חז"ל במקום "דיבר" אנו מוצאים מלה נרדפת והיא "דבור". כך, למשל במכילתא נאמר:

"את כל-הדברים" (שמות כ', א) מלמד שאמר עשרת הדברות בדבר אחד מה שאי אפשר לבשר ודם לומר כן שנאמר (שמות כ', א) "וידבר אלהים את כל-הדברים האלה לאמר". אם כן, מה ת"ל "אנכי ה' אלהיך", "לא יהיה לך"? אלא מלמד שאמר הקב"ה עשרת הדברות בדיבור אחד וחזר ופרטן דיבור דיבור בפני עצמו ²⁴.

מכאן נלמד שעם ישראל שמעו את כל עשרת הדברות תוך גילוי אלהי אחד ²⁵. מכנה בעל המדרש כאן כל מצווה ומצווה שבתוך עשרת הדברים "דבור". למה? מצד אחד הכירו חז"ל מן ההקשר ומן התוכן שעשרת הדברים מהווים קובץ חוקים מאוד חשוב ושונה מן הקבצים האחרים שלא נכתבו על שני לוחות הברית. מצד שני הם הכירו שיש סכנה גדולה בתרעומת המינין שטענו שחשיבות עשרת הדברים היא בכך שרק אלה הן המצוות בה"א הידיעה. כדי למנוע השתרשות של דעה זו טענו חז"ל שההבדל הגדול בין עשרת הדברים לבין שאר קבצי החוקים שבתורה הוא בכך שמסירת הקובץ הזה היתה חלק מחווייה נבואית שבה השתתף כל העם כולו ²⁶. שאר

21 פירוש: "נתן לו הבנה".

22 ספרי דברים, עמ' 355, שורות 9-11; ראה גם כן שם, עמ' 193, שורות 5-9.

23 מכילתא דרבי ישמעאל, עמ' 1, שורות 1-4 ועיין להלן שם.

24 שם, עמ' 216, שורות 10-13.

25 Max Kadushin, *A Conceptual Approach to the Mekhilta* (New York, 1969), p. 36:

"*ha-Dibbur* or *ha-Dibber* connotes the idea of a revelation of God in the form of a locution, and in this sense it represents a phenomenal experience of God".

26 בזמן האחרון E.W. Nicholson, "The Decalogue as the direct address of God", *VT* 27

(1977), p. 422 מדגיש שבתנ"ך "the Decalogue, in contrast to other legislation in the Sinai — narrative in Exodus, is presented as having been spoken directly by God to Israel rather than mediated through Moses"

החוקים נתנו כחלק מחויייה נבואית שבה חוו רק משה או לפעמים משה ואהרן.²⁷ ואמנם העובדה שתוכן החוקים הנמצאים בתוך עשרת הדברים נמצא גם בויקרא י"ט ובמקומות אחרים בתורה מעידה שצדקו אלה שהדגישו שההבדל הגדול בין עשרת הדברים לבין שאר מצוות התורה איננו בתוכן אלא בחויייה הנבואית שבמסירת הקובץ הזה לעם ישראל. החויייה הזאת היתה חויייה של גילוי האלהים בעצמו ובכבודו לכל ישראל. כאשר אנו קוראים את עשרת הדברות בבית הכנסת מתוך ספר התורה וכל אחד עומד על רגליו אין אנו עומדים להראות שעשר המצוות שבקובץ שונות וחשובות משאר המצוות אלא אנו עומדים על מנת לזכור את החויייה שבה נמסרו החוקים האלה לישראל, חויייה של גילוי אלהים נבואי שבה השתתף העם כולו.

27 עיין במכילתא דרבי ישמעאל, עמ' א.

סדר הקורות בחומש

מאת

אליעזר שולמן

ספר מיוחד ויוצא דופן זה, המוגש לחובבי התנ"ך, למורים ולחוקרים, הוא פרי עבודה חרוצה של שנים ועקשנות מעוררת פליאה של המחבר, אשר בהיותו בגלות בסיביר, גבר על קשיי המקום והזמן והוציא תחת ידו יצירה מעולה המציגה בצורה גרפית ובכתב יד למופת את סדר הקורות של אבותינו.

50 גרפים מפורטים, בליווי הסברים מאירי עיניים בכתב ידו של המחבר, מעניקים לקורא ספר עזר יעיל ללימוד קורות ישראל לפי המקור תוך הצגת מכלול תאריכים חשובים בתנ"ך בדרך גרפית בהירה המסייעת הרבה להבנתו.

מחירו: 60 שקל. להשיגו במרכז המכירות, רחוב דוד אלעזר 27, הקריה, תל-אביב ובכל חנויות הספרים.